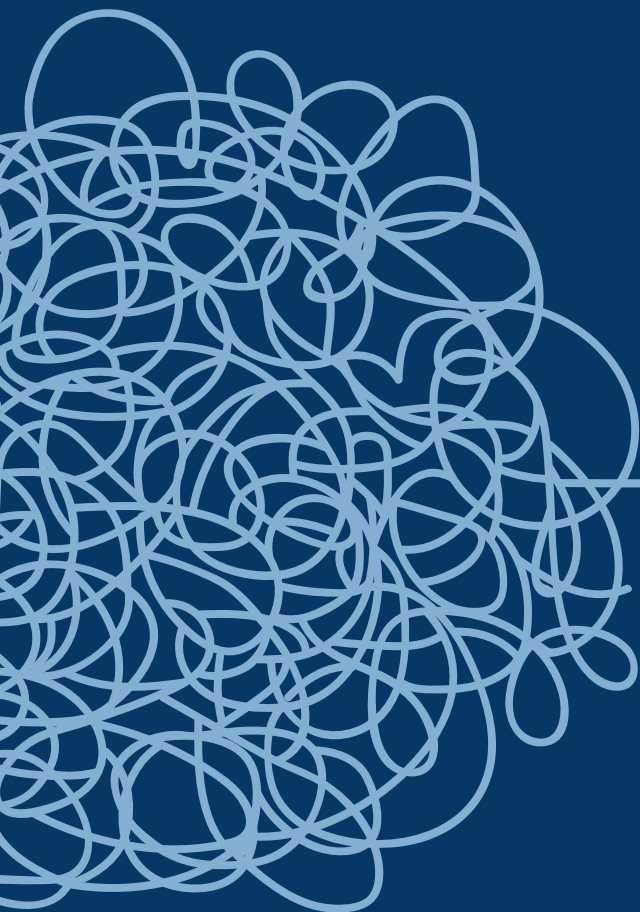

Teismo psichologo gerosios praktikos vadovas

Ilona Laurinaitytė
Neringa Grigutytė

Vilnius 2021

Turinys

1	Psichologinių paslaugų vaikui raida Lietuvos teismų sistemoje	4
2	Bendri reikalavimai apklausoms	6
	2.1. Teisės normos ir vidiniai dokumentai	6
	2.2. Reikalavimai teismo psichologo kompetencijai	6
	2.3. Reikalavimai apklausos kambariui	7
3	Apklausa. pagrindiniai principai	9
	3.1. Pasirengimas apklausai	9
	3.2. Pasiruošimas apklausai su vaiku	11
	3.3. Apklauskos atlikimas	13
4	Po apklausos	18
	4.1. Apklauskos protokolo parengimas ir pasirašymas	18
	4.2. Vaizdo įrašo forminimas, saugojimas ir naudojimas	19
	4.3. Teismo psichologo atliktų veiksmų dokumentacija	19
5	Atskiri klausimai	20
	5.1. Teismo psichologo išvados	20
	5.2. Pakartotinės apklauskos	22
	5.3. Nepilnamečių su specialiaisiais poreikiais apklausa	22
	5.4. Nepilnamečių įtariamųjų / kaltinamųjų apklausa	25
I	Apibendrinimas	29
I	Literatūra	30
I	Priedai	33

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba
(2021 m. lapkričio 18 d., protokolai Nr. 250000-TP-4)

Recenzentės:
Prof. dr. Jolanta Sondaitė (Mykolas Romeris universitetas)
Dr. Ksenija Čunichina (Vilniaus universitetas)

ISBN 978-609-96300-0-7

Psichologinių paslaugų vaikui raida Lietuvos teismų sistemoje

Seniai pripažįstama, kad taikant teisę yra svarbios psichologijos žinios, todėl nenuostabu, kad psichologų dalyvavimas teisinėje sistemoje (ypač baudžiamajame ar civiliniame procesuose) tampa vis labiau paplitusiu reiškiniu tiek užsienio šalyse, tiek ir Lietuvoje. Psichologai kviečiami dalyvauti tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu, o jų turimos specialiosios žinios pasitelkiamos konkrečiam procesiniam veiksmui byloje atlikti ar siekiant išspręsti tam tikrą teisinį klausimą.

Istoriškai teismų bendradarbiavimas su psichologais plėtojosi labai pamažu. Ilgą laiką svarbiausia specialiųjų psichologijos žinių taikymo teisėje forma buvo psichologinė ekspertizė, neretai atliekama kartu su psichiatru (kompleksinė teismo psichologinė-psichiatrinė ekspertizė). XX a. antroje pusėje padėtis pradėjo keistis: psichologijos žinių taikymas teisėje labai suintensyvėjo. Ypač sparčiai vystėsi liudytojų psichologijos sritis, psichologai teismų procesų metu vis dažniau buvo kviečiami siekiant apklausti pažeidžiamus asmenis, pirmiausia – vaikus.

2003 m. įsigaliojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (LR BPK) naujoji versija, kurioje įtvirtintos svarbios nepilnamečių padėties reglamentavimo naujovės, atitinkančios Jungtinių Tautų rezoliuciją Nr. 1997/30 dėl paramos vaikams teikimo teisiuose procesuose. Buvo apibrėžta, kad nepilnamečiai liudytojas ar nukentėjusysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą, jų apklausos metu gali būti daromas vaizdo ir garso įrašas, o į teismą jie kviečiami tik išimtiniais atvejais. Taip pat numatyta, kad į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą (LR BPK, 2003, 186 str.).

Atsiradus šiems pakeitimams vis dažniau į mažamečių apklausas imta kviešti psichologus, ypač sudėtingose bylose. Vystantis vaikų teisių apsaugai Lietuvoje, VŠĮ „Vaiko raidos centras“ ir NVO „Vaiko namas“ 2004–2005 m. atsirado pirmieji vaiko apklausos kambariai. 2008 m. buvo įsteigti 5 vaiko apklausos kambariai policijos įstaigose, o 2009 m., įtvirtinus LR BPK pakeitimus dėl vaikų apklausų, teismuose buvo įrengti 25 tokie apklausos kambariai. Tačiau pirmieji psichologai teismuose pradėjo dirbti tik 2014–2015 m.

2018 m. liepos 1 d. įsigaliojo LR BPK 186 str. nauja redakcija, be ankstesnių nuostatų, įtvirtinanti, kad į mažamečio liudytojo ar mažamečio nukentėjusiojo apklausą visuomet, taip pat į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei, sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai, dėl pelnytos iš nepilnamečio prostitucijos ar nepilnamečio įtraukimo į prostituciją arba kitais atvejais, kai to prašo proceso dalyviai arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva, privalo būti kviečiamas psichologas, kuris padėtų apklausti nepilnamečių, atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą. Psichologai taip pat yra kviečiami ir civilinio proceso metu nustatyti, ar vaikas sugeba išreikšti savo nuomonę, ir išreikšti vaiko nuomonei išsiaiškinti (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, LR CPK, 485, 503 str.). Šiame gerosios praktikos vadove daugiau kalbama apie vaiko apklausos ypatumus baudžiamajame procese, vis dėlto toliau aprašytos pagrindinės vaiko apklausos nuostatos, tokios kaip kontakto užmezgimas, taisyklių sutarimas, laisvas vaiko pasakojimas, tikslinamųjų klausimų uždavimas ir pan., galioja ir vaiko nuomonės išklausymui civiliniame procese.

Šiuo metu, remiantis Valstybės kontrolės atlikto audito „Teismų sistema“ ataskaitos duomenimis (2020), vaikų apklausos kambariai įrengti 40-yje teismų. Visoje Lietuvoje yra 17 teismo psichologų, kurie padeda teisėjams atlikti nepilnamečių apklausas (išklausti vaikų nuomonę) tiek baudžiamajame procese (ikiteisminio tyrimo ir bylos nagrinėjimo teisme metu), tiek civiliniame procese. Teismų psichologams ir yra skirtas šis vadovas, supažindinantis su nepilnamečių apklausos organizavimo bei atlikimo gerąja praktika. Taip pat tikimės, kad šis dokumentas bus naudingas ir teisėjams bei kitiems proceso dalyviams, norintiems labiau suprasti psichologų veiklos principus apklausose ir pagerinti savo atliekamo darbo kokybę.

Bendri reikalavimai apklausoms

2.1. Teisės normos ir vidiniai dokumentai

Teismo psichologai savo veikloje vadovaujami Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymu, Lietuvos Respublikos darbo kodeksu, Lietuvos Respublikos teismų įstatymu, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksu, Teismo psichologų veiklos aprašu, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, Psichologo profesinės etikos kodeksu ir kitais psichologo veiklą ir darbo teisme organizavimą reglamentuojančiais teisės aktais.

Paminėtina, kad remiantis Europos Tarybos Ministrų komiteto gairėmis dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo svarbu, kad baudžiamajame procese: a) apklausiamas vaikas turėtų turėti teisę į savo advokatą ir atstovavimą jo vardu, o sąlygos naudotis nemokama teisine pagalba turėtų būti tokios pat arba palankesnės nei suaugusiųjų; b) vaikui atstovaujantis advokatas turėtų išmanyti vaiko teises ir susijusius klausimus, turėtų gebėti bendrauti su vaiku atsižvelgdamas į jo raidos ypatumus; c) tėvų ir vaikų interesų konflikto atveju kompetentinga institucija turėtų paskirti arba globėją, arba kitą nepriklausomą atstovą, kuris atstovautų vaiko nuomonei ir interesams.

2.2. Reikalavimai teismo psichologo kompetencijai

Teismo psichologų kvalifikacija turi atitikti pagrindinius Europos psichologo sertifikato (*EuroPsy*) kokybės ir standarto reikalavimus. Pažymima, kad egzistuoja dvi pagrindinės kompetencijų grupės: (i) tos, kurios susijusios su psichologiniu profesinės praktikos proceso turiniu (pirminės kompetencijos), ir (ii) tos, kurios įgalina psichologą praktiką efektyviai teikti savo paslaugas (įgalinančios kompetencijos). Abiejų grupių kompetencijos yra esminės, teikiant profesionalias paslaugas. Pirminės kompetencijos yra skirstomos į šešias funkcines kategorijas, susijusias su teismo psichologo profesinėmis veiklomis: tikslų specifikacija (bendravimas su klientu siekiant nustatyti paslaugos tikslus), įvertinimas (savybių nustatymas, taikant atitinkamus metodus), vystymas (paslaugų suinteresuotoms šalims vystymas),

intervencija (intervencijų nustatymas, paruošimas ir taikymas), vertinimas (intervencijos tinkamumo nustatymas) bei komunikavimas (informacijos klientui suteikimas tinkamu būdu). Kalbant apie įgalinančias kompetencijas, teismo psichologui ypač svarbios yra santykių su kitais specialistais bei susijusiomis organizacijomis mezgimas ir palaikymas, tinkamos problemos sprendimo strategijos pasirinkimas, tęstinis profesinis tobulėjimas, savo veiklos valdymas, kokybės užtikrinimas, tyrimų atlikimas ir savirefleksija.

Atitinkamai teismo psichologui reikalingi profesiniai įgūdžiai apima apklausų vykdymo, darbo su įvairaus amžiaus vaikais ir šeimomis, darbo komandoje, darbo su konfidencialia medžiaga ir pan. užduotis. Kad kokybiškai įgyvendintų šias užduotis, teismo psichologas privalo turėti tinkamą teorinį bei praktinį pasirengimą, t. y. turėti psichologijos bakalauro ir magistro laipsnius, būti išklauses mokymo dalykus tokiais temomis kaip raidos ir vaikų psichologija, teisės pagrindai, taip pat dalyvavęs mokymuose apie vaikų apklausų specifiką ir pan. Psichologo darbas grindžiamas mokslu ir profesine patirtimi, todėl psichologas, siekdamas užtikrinti aukštą profesinės kompetencijos lygį, nuolat siekia tęstinio profesinio tobulėjimo: aktyviai seka naujausius psichologijos mokslo atradimus, susijusius su jo profesine veikla; domisi su profesine veikla susijusiais platesnio politinio, socialinio bei organizacinio konteksto pokyčiais; aktyviai dalyvauja psichologijos kaip mokslo ir kaip profesijos plėtroje. Pastaraisiais veiksmais yra užtikrinama teismo psichologo kvalifikacija ir ugdomas teismo psichologo profesinis pasitikėjimas. Svarbu atkreipti dėmesį, jog apklausos teisme negali atlikti psichologai, kurie planuoja ar vykdo terapines intervencijas vaikui.

2.3. Reikalavimai apklausos kambariui

Nepilnamečiai liudytojai ar nukentėjusieji apklausiami vaikų apklausoms pri-taikytoje vietoje – vaiko apklausos kambaryje. Rekomenduojama, kad net per nuotolinį teismo posėdį vaikas būtų apklausiamas teismo psichologo apklausos kambaryje, visiems kitiems proceso dalyviams dalyvaujant posėdyje per nuotolį.

Vaiko apklausos kambarys turi būti jaukiai įrengta, izoliuojanti garsą patalpa, kurioje vaiką apklausia teismo psichologas. Šios apklausos metu yra daromas vaizdo ir garso įrašas. Be to, apklausa tiesiogiai transliuojama į kitą patalpą – teismo salę, kurioje dalyvauja kiti proceso dalyviai ir kurie klausimus vaikui užduoda per teismo psichologą (pastarasis juos girdi per ausinę). Apklausos kambarys turėtų būti įrengtas taip, kad būtų užtikrintas vaiko privatumas ir kad vaikas jaustųsi saugus fiziškai bei psichologiškai.

kai, kad būtų patogų užmegzti santykį su psichologu, kad skatintų vaiką sukaupti dėmesį, įtempti atmintį ir atvirai kalbėti. Jei vaikas atvyksta prieš apklausą anksčiau, jis turi laukti apklausos tame kambaryje arba kitoje saugioje, tam tinkamoje aplinkoje. Svarbu užtikrinti, kad vaikas prieš apklausą ir po apklausos nesusidurtų su įtariamuju / kaltinamuoju.

Patalpoje esančios sienos turėtų būti išdažytos neryškiomis, pastelinėmis spalvomis. Įmontuota vaizdo ir garso aparatūra (filmavimo kameros ir mikrofonai) turi neblaškyti vaiko dėmesio, tačiau turi būti matomi, t. y. nepaslėpti ar kitaip maskuoti. Įranga turi būti paruošta ir patikrinta iki atvykstant vaikui. Vaiką privalu informuoti apie daromą įrašą, supažindinti su naudojama technika, paaiškinti technikos naudojimo tikslus. Kabinete turėtų būti įvairaus dydžio baldų, pritaikytų skirtingo amžiaus vaikams – tiek patiems mažiausiems, tiek paaugliams. Svarbu, kad sėdinčio vaiko kojos remtųsi į grindis. Rekomenduojama vaiko ir psichologo kėdes sustatyti kampų. Jei yra galimybė, leisti vaikui pasirinkti, kur sėdėti.

Kabinetas neturėtų būti perkrautas daiktų, kurie blaškytų vaiko dėmesį. Apklausos kambaryje turi būti priemonių, kurios gali būti naudojamos kontaktui su vaiku užmegzti ar informacijai gauti (pvz., spalvoti pieštukai, popierius, žmogaus kūno piešiniai ir pan.). Šios priemonės turi būti padėtos vaikams nepasiekiamoje vietoje ir naudojamos priklausomai nuo apklausos tikslų. Rekomenduojama naudoti tik keletą minkštų žaislų, padedančių sukurti draugišką atmosferą. Ant stalo, prie kurio sėdi vaikas, turėtų būti padėta popieriaus, spalvotų pieštukų, kuriais vaikas galėtų pasinaudoti emocinei įtampai sumažinti ir pavaizduoti tam, ko negeba atskleisti žodžiais.

Apklausos kambaryje turėtų būti informacinės medžiagos apie prieinamas psichologines, socialines, medicininės ir teisinės paslaugas, informacija įteikiama apklausoje dalyvavusiam vaikui ir jo teisėtiems atstovams apklausai pasibaigus. Pažymėtina, kad vaiko apklausos kambaryje gali būti apklausiami ne tik vaikai, bet ir kiti pažeidžiamų grupių asmenys (pvz., prekybos žmonėmis aukos, nukentėjusieji nuo smurto artimoje aplinkoje ir pan.), siekiant apsaugoti juos nuo pakartotinės traumos teisinių procedūrų metu.

3

Apklausa. pagrindiniai principai

3.1. Pasirengimas apklausai

Pasirengimas apklausai yra būtinas siekiant, jog vaikas būtų apklausiamas per vieną apklausą ar nuomonę išreikštų vieno susitikimo metu. Tai įmanoma, jei apklausa yra organizuojama surinkus ir išanalizavus kuo daugiau bylos medžiagos iš įvairių šaltinių.

Gavus užduotį atlikti vaiko apklausą, pirmiausia reikia *susipažinti su bylos medžiaga*, bent pagrindiniais joje nustatytais faktais. Ypač svarbi yra ta informacija, kuri padėtų įvertinti galimą vaiko pasakojimui padarytą įtaką, t. y. kam vaikas pirmą kartą atskleidė apie įvykį, kokiais žodžiais, kiek kartų ir kokiems žmonėms apie tai yra pasakojęs, kokia aplinkinių reakcija į tai, kas įvyko, kas kreipėsi į teisėsaugą ir pan.

Toliau svarbu *surinkti informaciją apie vaiką*. Būtina pasidomėti, ar vaikas neturi sveikatos problemų, ar nėra neįgalus, ar supranta ir kalba valstybine kalba, kokie yra reikšmingiausi žmonės vaiko aplinkoje, su kuo jis gyvena ar dažniausiai leidžia laiką, kokie yra mėgstamiausi jo užsiėmimai, kaip jam sekasi ugdymo įstaigoje ir pan.

Pasirengimas apima ir *apklausos atlikimo laiko planavimą*. Teismo psichologas, organizuodamas apklausą, turėtų sužinoti, ar tą dieną vaikas neturi kitų svarbių veiklų (pvz., sportinių varžybų ar vizito pas gydytoją), ar apklausos laikas atitinka vaiko dienos režimą (tai ypač svarbu turint galvoje ikimokyklinio amžiaus vaikus – nepatartina organizuoti apklausos antroje dienos pusėje, kai vaikas paprastai eina miegoti). Neatsižvelgus į šiuos veiksnius gali stipriai sumažėti vaiko motyvacija bei fizinis pasirengimas dalyvauti apklausoje.

Apklausos laiko planavimas apima ir *apklausos trukmės* numatymą. Apklausos trukmė turi atitikti vaiko amžių ir bendruosius gebėjimus. Kuo mažesnis vaikas, tuo greičiau jis pavargsta, sunkiau sukaupia dėmesį ir atgamina informaciją, todėl tuo trumpiau turi trukti procesinis veiksmas, kuriame jis dalyvauja. Ikimokyklinio amžiaus vaikai dėmesį išlaiko 20–30 min., mokyklinio amžiaus vaikai – apie 45 min. Siekiant apsaugoti vaikus nuo nuovar-

gio, kurio veikiami jie gali lengviau pasiduoti įtaigai ar pateikti atsitiktinius atsakymus, norint greičiau užbaigti apklausą, reikia numatyti pertraukas apklausos metu. Taip pat dėl šios priežasties apklausos pradžia neturėtų būti vilkinama, derėtų pasirūpinti, kad vaikui reikėtų kuo trumpiau laukti jos pradžios ir belaukdamas jis nespėtų pavargti. Be to, su mažesniais vaikais rekomenduotina iš anksto (dieną ar kelias dienas prieš apklausą) suplanuoti susitikimą, skirtą pasiruošti apklausai.

Pasirengimas apklausai apima ne tik paties psichologo pasiruošimą, bet ir *bendradarbiavimą su kitais proceso dalyviais*. Pirmiausia, psichologo pareiga ir prievolė padėti teisėjui apklausti vaiką, tad psichologo ir teisėjo bendradarbiavimas rengiantis apklausai yra labai svarbus, ypač esant sudėtingiems atvejams (pvz., kai vaikas mažametis, turi specialiųjų poreikių ir pan.). Kartu yra aptariami apklausos tikslai ir konkretūs klausimai, pasirenkama apklausos taktika ir strategija (remiantis *Thomo D. Lyon 10 žingsnių ir NI-CHD Investigative Interview Protocol* metodikomis), numatomos pertraukos ir galimos papildomos priemonės, padėsiančios apklausti vaiką. Šiais būdais siekiama, kad vaikas pateiktų kuo tikslesnius parodymus, procesinių veiksmų metu būtų atliepti vaiko poreikiai ir jis būtų kuo saugesnis ir kuo mažiau traumuojamas.

Planuojant apklausą svarbu *numatyti, kokie kiti asmenys dalyvaus apklausoje (teisėti vaiko atstovai, vertėjas, vaiko teisių apsaugos specialistas), ir tinkamai juos paruošti*. Bylos specifiška (jos sudėtingumas, proceso dalyvių psichologinės charakteristikos ir pan.) lemia, kiek asmenų dalyvaus nepilnamečio apklausoje. Remiantis LR BPK, visiems nepilnamečiams, nepriklausomai nuo jų procesinės padėties, gali atstovauti atstovas pagal įstatymą (prioritetine tvarka nepilnamečiams atstovauja tėvai). Kai nagrinėjamos nusikalstamos veikos, kurias, įtariama, padarė nepilnamečiai, gynėjo dalyvavimas yra būtinas, tuo tarpu nepilnamečiams nukentėjusiesiems įgaliojasis atstovas nėra privalomas, išskyrus tam tikrų nusikaltimų atvejus. Nepilnamečius nukentėjusiuosius baudžiamojo proceso metu gali lydėti neturintis savarankiško vaidmens baudžiamajame procese asmuo, kuris emociškai palaikytų nukentėjusį vaiką, padėtų suprasti jo norus, požiūrį, žodyną, supažindintų jį su teismu ir teisinėmis procedūromis, informuotų kitais klausimais bei padėtų palaikyti ryšį su įvairiais specialistais. Pažymėtina, kad dėl vaiko atstovo dalyvavimo (tiek atstovo pagal įstatymą, tiek atstovo pagal įgaliojimą) sprendžia ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, atsižvelgdami į geriausius vaiko interesus. Užsienio valstybių praktika dėl atstovo pagal įstatymą paskyrimo tais atvejais, kai tėvai dėl tam tikrų priežasčių negali tokiu atstovu būti, skirtinga. Išsamias tokių atvejų sprendimo

taisykles turi Šiaurės šalių valstybės. Pavyzdžiui, Norvegijoje, sprendžiant dėl tėvų tinkamumo būti vaiko atstovu pagal įstatymą, kiekvienu atveju vertinama, ar tėvai tinkamai įgyvendins vaiko interesus ir ar nėra konflikto tarp vaiko interesų baudžiamajame procese ir tėvų interesų.

Apklausoje gali dalyvauti ir kiti asmenys (vertėjai, specialistai ir pan.). Pavyzdžiui, nekalbantys valstybine kalba šeimos nariai ir patys vaikai apklausos metu vertėjais būti negali, todėl pažodinį vertimą turi užtikrinti vertėjas. Vis dėlto svarbu užtikrinti, kad visi papildomai dalyvaujantys asmenys netrukdytų vaiko apklausai ir nedarytų vaikui neigiamo poveikio, todėl būtina juos visus tinkamai paruošti. Pavyzdžiui, gali būti, kad vaikas nenorės atskleisti tam tikros informacijos girdint tėvams. Tada būtina pasikalbėti su tėvais ir aptarti vaiko poreikius ir išgyvenimus, susijusius su apklausa, bei tai, kad jų dalyvavimas gali turėti neigiamos įtakos vaiko parodymų turiniui. Taip pat ir specialistai turėtų būti įtraukti ne tik į apklausos procesą, bet ir į pasiruošimą apklausai: prieš apklausą susitikti su vaiku, užmegzti kontaktą su juo. Tam tikros vaiko pasakojimo detalės gali šokiruoti specialistus, ypač mažai susidūrusius su teisine sistema, todėl rekomenduojama kviešti patyrusius savo srities profesionalus, kurie gebėtų susidoroti su emociškai sudėtinga informacija.

Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors ir galima įžvelgti tam tikrų privalumų, kuomet apklausoje dalyvauja keli asmenys, tačiau vaikams yra lengviau užmegzti ryšį ir kalbėtis opiais klausimais būnant vienoje patalpoje su vienu pašnekovu. Visi klausimai iš proceso suinteresuotų šalių gali būti užduodami psichologui per specialią ausinę.

3.2. Pasiruošimas apklausai su vaiku

Ruošiant nepilnamečių apklausai, didelis dėmesys turi būti skiriamas kontaktui užmezgimui, kadangi jo kokybė neabejotinai daro įtaką apklausos rezultatams. Atitinkamai galima išskirti keletą būtinų veiksmų:

- **Prisistatymas.** Pasitikite vaiką, prisistatykite pasakydami savo vardą ir ką veikiate (atsižvelgdami į vaiko amžių), jog jūsų darbas – išklausti vaikus. Jei vaiką atlydi jo tėvai, globėjai ar kiti suaugusieji, pirmiausia megzkite kontaktą su vaiku: paprašykite, kad vaikas jums pasakytų savo vardą, po to galite jo paklausti, kas jį atvedė, kokie yra vaiką atvedusiųjų vardai (užuot klausę tėvų, kuo vardu jų vaikas).
- **Vaiko supažindinimas su erdve.** Leiskite vaikui apsižvalgyti ir apsiprasti apklausos kambaryje. Papasakokite, kuo šis kambarys ypatingas,

parodykite vaizdo ir garso aparatūrą ir paaiškinkite, koku tikslu bus daromas įrašas. Leiskite vaikui apsiprasti su erdve tiek laiko, keik vaikui reikia. Atsakykite į vaikui spontaniškai kylančius klausimus. Jei vaikas labai nerimauja, galite pasiūlyti pažaisti ar papiešti, tačiau pagalbines priemones naudokite kontaktui užmegzti. Atminkite, kad vaiko apklausos kambarys – ne žaidimų kambarys.

- **Vaiko supažindinimas su apklausos procedūra.** Papasakokite vaikui, kaip vyks apklausa, kas joje dalyvaus, kokie yra proceso dalyvių vaidmenys, taisyklės, kurių turi laikytis visi proceso dalyviai, kas galima ir ko ne apklausos metu. Aptarkite vaiko savijautą ir būdus, kurie apklausos metu galėtų padėti vaikui nusiraminti.

Užmezgęs kontaktą teismo psichologas turi pereiti prie *taisyklių ir jų laikymosi svarbos išaiškinimo*. Pagrindinės taisyklės yra šios: pasakyti psichologui, jei vaikas nesuprato, nežino atsakymo į klausimą ar neprisimena; pataisyti psichologą, jei šis išsako klaidingą informaciją. Be to, su vaiku reikėtų aptarti tiesos sakymo svarbą (prieš tai išsiaiškinus, ar vaikas suvokia šios sąvokos esmę). Taisyklės vaikui pristatomos atsižvelgiant į jo raidos lygį. Be to, jos turėtų būti ne tik pristatomos, bet su vaiku išbandomos, kad būtų aišku, jog vaikas jas suprato.

Pasiruošimo apklausai metu turi būti atliekamas ir *pirminis vaiko pasakojimo gebėjimų įvertinimas*. Atitinkamai naudinga vaiko paprašyti papasakoti ką nors tam tikromis neutraliomis bylai, bet vaikui reikšmingomis temomis (pvz., ką patinka veikti, kas nepatinka, kaip sekasi mokykloje ar kaip šventė savo paskutinį gimtadienį). Vaikui kalbant paprašykite, kad jis papasakotų daugiau, užduokite atvirus klausimus („Papasakok, kas buvo / įvyko“, „Papasakok daugiau“, „Kas buvo toliau?“), taip parodysite, kaip bus užduodami klausimai apklausos metu. Svarbu, kad šis treniravimasis remtųsi atvirais klausimais, būtų skatinamas neverbaline kalba. Ši dalis neturi trukti ilgai, užtenka kelių minučių. Vaiko patirto įvykio ar situacijos pasakojimas leidžia suprasti bendrą vaiko supratingumą, verbalinius ir komunikacinius gebėjimus, padeda įvertinti vaiko gebėjimą duoti parodymus.

Sėkmingai atlikus minėtus veiksmus, *pasiruošimo etapas užbaigiamas*. Vis dėlto jei su vaiku nepavyko užmegzti gero ryšio, jis nevykdė psichologo prašymų papasakoti ar neatsakė į klausimus, vaiko apklausos atlikti negalima. Tokiu atveju gali tekti organizuoti vieną ar kelis susitikimus geresniam ryšiui sukurti ir tik tada bus galima vykdyti apklausą.

3.3. Apklausos atlikimas

Nepilnamečio apklausa susideda iš kelių pagrindinių etapų: įžangos, perėjimo prie apklausos temos, laisvo pasakojimo, pasakojimo tikslinimo ir užbaigimo. Toliau pateikiamas platesnis kiekvieno iš jų aprašymas bei detalizuojami su jais susiję specifiniai klausimai.

Įžanga. Įžanginis vaiko apklausos etapas priklausys nuo to, ar pasiruošimas apklausai su vaiku vyko iš anksto (prieš keletą dienų ar keletą kartų), ar prieš pat vaiko apklausą; ar apklausos vaizdo ir garso įrašas pradedamas nuo pasiruošimo apklausai su vaiku etapo (kai vaikas supažindinamas su taisyklėmis ir išbandoma apklausos situacija), ar pradedamas po pasiruošimo su vaiku. Bet kuriuo atveju, prieš pradėdant daryti įrašą, vaikas turi būti apie tai informuojamas.

Pradėjus apklausos vaizdo ir garso įrašymą fiksuojami vaiko asmeniniai duomenys, t. y. vaikas paprašomas pasakyti savo vardą, pavardę, amžių, gyvenamąją vietą. Jeigu įrašas pradedamas daryti po pasiruošimo etapo, pasiruošimo metu vaikas turi būti informuojamas apie tai, kad nors jis jau ir susipažino su psichologu, bus dar kartą prašomas pasakyti savo duomenis, kad juos girdėtų kiti proceso dalyviai ir kad jie būtų užfiksuoti apklausos įrašė.

Taip pat svarbu užtikrinti vaiko parodymų teikimo savanoriškumo principą, taigi reikia vaikui suprantama kalba paaiškinti jo teises ir atsiklausti, ar jis sutinka duoti parodymus. LR BPK 82 str. numato, kad asmuo, nepriklausomai nuo jo amžiaus, gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos klausimus prieš savo šeimos narius ar dėl paties asmens padarytų nusikaltamų veikų. Paminėtina, kad nepilnamečiai iki 16 m. neturi prisiekti. Vaikams, tėvams ar lydintiems suaugusiesiems turėtų būti suteikta aiški informacija apie apklausos formą ir pobūdį. LR CPK 380 str. numato, kad vaiko iki 14 m. pareiškimas apie sutikimą ar nesutikimą su ieškiniu turi būti išreikštas raštu arba įrašytas į teismo posėdžio protokolą. Kai vaikas savo nuomonę išreiškia žodžiu, teismas gali duoti vaikui pasirašyti sutikimo ar nesutikimo su ieškiniu standartinę formą. Be to, jei civilinėje byloje sprendžiamas klausimas yra susijęs su vaiku, priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams.

Perėjimas prie apklausos temos. Šis etapas turėtų prasidėti nuo mažiausiai nukreipiančių užuominų apie konkretų įvykį ar asmenį. Pirmiausia vaiko klausama, ar jis pats žino ir gali įvardinti, dėl ko šiandien atėjo čia pasikalbėti, apie ką atėjo papasakoti. Jeigu vaikas atsako, kad nežino, dėl ko atė-

jo, arba pradeda pasakoti nesusijusį įvykį, reikia pasakyti, kad apie tai bus galima pasikalbėti vėliau. Vaikas turi būti skatinamas kalbėti jam užduodant netiesioginius klausimus apie apklausos temą, pavyzdžiui, kas vaikui nutiko, kas ką sakė apie tai, apie ką reikės kalbėti apklausos metu, ar dėl ko artimieji vaiką čia atvedė. Jei yra žinoma, kad vaikas bendravo su gydytoju ar policininku, reikia paprašyti, kad vaikas papasakotų, ką jiems sakė, su kuo dar kalbėjo apie tai ir pan. Vaikui pradėjus kalbėti apklausos tema, pereinama prie kito apklausos etapo.

Laisvas vaiko pasakojimas. Jo metu pateikiama patikimiausia informacija iš nepilnamečio perspektyvos, t. y. taip, kaip jis suvokia ir prisimena įvykį. Vaikas prašomas papasakoti viską, kas jam yra žinoma, nuo pradžios iki pabaigos. Taip informacija ateina iš vaiko, o ne iš psichologo, todėl toks pasakojimas yra tikslesnis ir patikimesnis, nei atsakymai į konkrečius uždarus klausimus. Būtina atminti, kad vaikai linkę atsakyti į uždarus klausimus, net jei nepamena ar tiesiog nežino atsakymo, todėl šiame etape jų užduoti negalima. Paskatinti laisvą vaiko pasakojimą galima tokiais sakiniiais:

- Noriu suprasti viską, kaip buvo. Pradėk nuo to, kaip viskas prasidėjo, ir papasakok viską, kaip vyko, net jei tau atrodo, kad tos detalės yra nesvarbios.
- Papasakok man.
- Papasakok viską, ką apie tai žinai.
- Papasakok daugiau apie (mintis, jausmus, veiklą, įvykį...).
- Papasakok, kas vyko po to.
- Minėjai apie X. Papasakok apie X daugiau.

Šie atviri klausimai turi būti užduodami taip dažnai, kaip reikia, siekiant, kad vaikas pateiktų kaip galima daugiau informacijos. Vaiko pasakojimas turi būti skatinamas ir neverbaliniu elgesiu – rodykite susidomėjimą, kad girdite vaiką (tam reikalui taikykite „mhm“, „aha“ ir pan. aktyvaus klausymo technikas). Šiame etape psichologas turi būti kantrus ir nepertraukinėti vaiko su patikslinamaisiais klausimais. Kartais vaikui gali būti sunku pateikti informaciją žodžiu. Jei tai mokyklinio amžiaus vaikai, savo parodymus jie gali užrašyti ant lapo ir paskui perskaityti patys ar leisti psichologui tai padaryti, kad girdėtų kiti proceso dalyviai.

Pasakojimo tikslinimas. Tik išnaudojus visus paskatinimus laisvai pasakoti, toliau gali būti užduodami patikslinamieji klausimai (kas, kur, kada ir kt.). Šie klausimai užduodami tik vaiko anksčiau išsakytos informacijos pagrindu.

Psichologas turi pasakyti vaikui, kad nori patikslinti tam tikrus dalykus, apie kuriuos vaikas kalbėjo. Patikslinamieji klausimai vaikui užduodami tokiu eiliškumu, koku apie įvykį ar jo dalį papasakojo vaikas. Būtina vengti šokinėjimo nuo vienos temos prie kitos (pvz., jei vaikas pasakojo vieną epizodą, pirmiausia reikia tikslintis apie jį, o tik tada perklausti, ar buvo ir kitų epizodų). Pirmiausia aiškinamasi dėl veiksmų, paskui – dėl aplinkybių. Jeigu įvykiai buvo keli ir tęstiniai, vaiko reikia klausti apie pirmą / paskutinį / geriausiai prisimenamą / labiausiai įsiminusį įvykį, prašant papasakoti nuo pradžios iki pabaigos. Grąžinti vaiką pasakoti apie konkrečias situacijas galima vartojant jo paties žodžius. Pereinant prie kitos situacijos, kurią reikia išsiaiškinti, būtina įsitikinti, kad apie prieš tai pasakotą situaciją jau surinktos visos detalės. Nenuosekli ar prieštaringa informacija turi būti tikslinama. Kiek įmanoma, pirmenybė turi būti teikiama atviresniems klausimams prieš užduodant uždarus klausimus. Reikėtų vengti „Taip / Ne“ ir atsakymus menančių klausimų. Užduodamus patikslinamuosius klausimus turėtų lydėti atviri klausimai (pvz., „Tu minėjai, kad prie tavęs priėjo trys berniukai, o kas buvo toliau?“).

Užduodant klausimus būtina atsižvelgti į vaiko raidos ir individualius gebėjimus. 1 lentelėje pateikiamos apklausose užduodamų klausimų, priklausomai nuo vaikų amžiaus, rekomendacijos.

1 lentelė. Galimi klausimai nepilnamečiams priklausomai nuo jų amžiaus.

Amžius	KAS	KĄ	KUR	KAIP	KADA	KAIP DAŽNAI	PILNA ĮVYKIŲ SEKA
3 1/2							
4							
5-6							
7-8							
9-10							
11+							

Tamsiai mėlyna nurodo, kurio tipo klausimus tam tikro amžiaus vaikas GALI atsakyti

Šviesiai mėlynas nurodo klausimus, į kuriuos DALIS tam tikro amžiaus vaikų gali atsakyti

Papildomų klausimų uždavimas. Šio etapo metu klausimus per psichologą vaikui gali pateikti visi proceso dalyviai. Geriausia, kai šiuos klausimus psichologui į ausinę perduoda teisėjas, o psichologas, performulavęs klausimus nepilnamečiui suprantama kalba, juos užduoda vaikui. Proceso dalyvių

klausimai, į kuriuos vaikas jau yra pateikęs atsakymus, neturėtų būti užduodami. Klausimai, kuriuose yra vaiko nepaminėtos informacijos, yra atsakymą menantys klausimai, juos vaikui draudžiama užduoti. Atitinkamai šie klausimai turi būti reformuluojami. Nukreipiantys, uždari klausimai gali būti užduodami tik apklausos pabaigoje, kai yra išbandyti visi kiti būdai (atviri klausimai, laisvas vaiko pasakojimas). Šie klausimai taip pat turi būti derinami su atvirais klausimais, po kiekvieno klausimo prašant papasakoti apie tam tikrą epizodą daugiau. Šiame etape, jeigu reikia, gali būti tikslinamos alternatyvios įvykio hipotezės.

Papildomų priemonių naudojimas apklausoje. Apklausos metu gali būti naudojamos papildomos priemonės, dažniausiai – piešiniai. Kontūriniai anatomiciniai žmogaus piešiniai yra skirtingų lyčių ir skirtingo amžiaus žmonių kūnų kontūrai su aiškiai išreikštais lyties požymiais. Kūnas būna pavaizduotas iš priekio, šono ir nugaros. Tokie piešiniai labiausiai tinka jaunesnių vaikų apklausoje, nors gali praversti ir apklausiant paauglius. Nors naudodamasis šiais paveikslais vaikas negali atvaizduoti įvykių sekos, tačiau gali pažymėti, kur jis patyrė sužalojimus ar buvo netinkamai liečiamas. Be to, vaiko apklausoje gali būti pasitelkiamas piešimas siekiant įvairių tikslų: detalizuoti įvykio aplinkybes, sumažinti intensyvius vaiko jausmus, įvertinti vaiko patirtį ir pan. Jei vaiko piešiniai yra pridedami prie bylos, būtina nurodyti datą bei vaiko vardą, pateikti vaiko komentarus, susijusių su piešiniu.

Kartais apklausoje gali būti naudojamos lėlės, kurios įgudusio ir kompetentingo specialisto rankose gali būti gana naudinga ir informatyvi priemonė. Tačiau anatomiškai tikslų lėlių (su aiškiai išreikštais pirminiais ir antriniais lyties požymiais) naudoti griežtai nerekomenduojama, nes jos gali padidinti vaikų polinkį įtaigai prievartos klausimu bei paskatinti tiek vaikų, tiek ir kitų apklausos dalyvių netinkamas interpretacijas.

Pertrauka apklausos metu. Vykstant apklausai būtina stebėti vaiko kūno kalbą ir atsižvelgti į jo poreikius. Jei vaikas pavargsta, nori į tualetą ar atsigerti, net jei pats apie tai nepasako pirmas, – reikia apie tai pasiteirauti ir, reikalui esant, daryti pertrauką. Pertrauka gali būti skelbiama ir proceso dalyvių pasitarimui.

Apklausos užbaigimas. Užbaigiant apklausą reikia atsižvelgti, kaip jaučiasi vaikas ir ar jau surinkta visa reikalinga informacija. Svarbu paklausti vaiko, gal yra kas nors, apie ką nebuvo klausinėjama, o vaikas norėtų pasakyti, taip pat gal ir pats vaikas nori ko nors paklausti psichologo. Jei vaikas turi klausimų, susijusių su apklausos temomis (pvz., vaikas pasiteirauja, kas dabar bus, ir paaiškėja, kad jis sulaukė grasinimų), apklausą reikia tęsti re-

miantis jau išvardintais principais. Jeigu vaikui neramu dėl to, kas jo laukia ateityje, reikėtų jam paaiškinti. Jei vaikas turi klausimų, nesusijusių su apklausos tema, svarbu pasistengti j juos atsakyti, o jei neturi, – padėkoti jam už pastangas ir pereiti prie neutralių pokalbio temų ar žaidimo (kad vaikas galėtų nusiraminti). Psichologas negali žadėti vaikams to, ko negalės ištesėti, pavyzdžiui, kad daugiau niekam nereikės pasakoti apie tai, kas atsitiko, arba kad viskas bus su juo gerai. Užbaigus apklausą vaikas perduodamas jį atlydėjusiam asmeniui (tėvams, globėjams ar kitiems teisėtiems atstovams). Mokyklinio amžiaus vaikams ar juos atlydėjusiems asmenims galima pateikti lankstinukų ar kitokios informacinės medžiagos apie psichologinę, teisinę, medicininę ar socialinę pagalbą teikiančias įstaigas su jų kontaktais.

Apibendrinti rekomenduotini ir nerekomenduotini dalykai apklausų metu yra pateikiami 1 priede.

4 | Po apklausos

4.1. Apklausos protokolo parengimas ir pasirašymas

Pasibaigus teismo posėdžiui, surašomas protokolas, prie kurio pridedamas vaizdo ir garso įrašas. Visi ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai turi pasirašyti posėdžio protokolą, išskyrus vaikus liudytojus ar nukentėjusiuosius iki 16 metų; už juos pasirašo tėvai, kiti teisėti atstovai, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovai. Nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo parodymai į protokolą turėtų būti surašomi laikantis nepilnamečio kalbos bei pasakojimo ypatumų. Rekomenduojama fiksuoti ne tik nepilnamečio atsakymus, bet ir jam užduodamus klausimus, kas leistų įvertinti vaiko atsakymų patikimumą (supratimo lygį, pasidavimą įtaigai ir kt.). Esant poreikiui, gali būti daroma apklausos stenograma, kuri įforminama kaip apklausos protokolas arba panaudojama protokolui surašyti kaip juodraštis. Taip užtikrinamas parodymų tikslumas ir patikimumas. Ypač rekomenduotina tokiu būdu fiksuoti ikiteisminio tyrimo teisėjų atliekamas nepilnamečių apklausas, kurių metu gautais parodymais gali būti grindžiamas nuosprendis, todėl tikslus užfiksavimas šiuo atveju tampa itin svarbus.

Organizuojant nepilnamečio protokolo pasirašymą, būtina laikytis visų vaiko apsaugos principų. Nepilnametis negali būti kviečiamas pasirašyti protokolo į bendrą patalpą, kurioje yra visos proceso šalys. Geriausia, kai nepilnametis liudytojas ar nukentėjusysis protokolą pasirašo iškart po apklausos, jį atnešus į vaiko apklausos kambarį. Jei po apklausos reikia palaukti, kol protokolas bus parengtas pasirašyti, geriausia, kad nepilnametis lauktų vaiko apklausos kambaryje kartu su psichologu. Atnešus protokolą, nepilnametis galėtų pats susipažinti su užfiksuota informacija ir pateikti pastabas arba psichologas galėtų garsiai perskaityti protokolą ir kartu su vaiku pažymėti pastabas, patvirtinti, kad vaiko žodžiai užrašyti teisingai.

4.2. Vaizdo įrašo forminimas, saugojimas ir naudojimas

Visi apklausų vaizdo ir garso įrašai turi būti dokumentuojami ir saugojami įstatymų nustatyta tvarka. Teismo psichologas turi teisę gauti vaiko apklausos ar vaiko nuomonės išklauso vaizdo įrašą, kurį gali naudoti mokymosi tikslais pats ir (arba) su kitais teismo psichologais, siekdamas analizuoti apklausos metu taikytus metodus, vertinti padarytas klaidas, pastebėti

sėkmingus aspektus ir pan. Teismo psichologas, norėdamas gauti vaiko apklausos vaizdo ir garso įrašą, teisėjui raštu (atskiru dokumentu ar elektroniniu paštu) pateikia prašymą, kuriame nurodo, kokiais tikslais prašoma vaizdo įrašo, kas jį galės matyti, kiek laiko įrašą planuojama naudoti, kada įrašas bus sunaikintas. Teisėjas sprendimą dėl vaizdo ir garso įrašo (ne) išdavimo įformina rezoliucija ant prašymo arba kitais teisme priimtinais būdais. Ikiteisminio tyrimo metu darytas vaiko apklausos vaizdo ir garso įrašas bei protokolas yra perduodami ikiteisminį tyrimą organizuojančiam bei jam vadovaujančiam prokurorui, todėl teismo psichologo prašymas turėtų būti adresuojamas prokurorui, kuris yra įgaliotas išduoti leidimą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir ja naudotis.

4.3. Teismo psichologo atliktų veiksmų dokumentacija

Dokumentai, susiję su apklausų vykdymu, turi būti rengiami ir saugomi remiantis bendromis teismų sistemos tvarkos taisyklėmis. Teismų psichologų atliekami procesiniai veiksmai turi būti registruojami elektroniniame Teismo psichologo veiklų registracijos žurnale, nurodant bylos numerį, užsakovą, vaiko asmeninius duomenis, procesinį statusą, atliktą veiksmą, jo trukmę ir kt. Elektroninis žurnalas turi būti apsaugotas slaptažodžiu ir saugomas darbiname kompiuteryje. Remiantis registracijos žurnale esančiais duomenimis metų pabaigoje (esant poreikiui – dažniau) teikiama teismo psichologo veiklos ataskaita.

5.1. Teismo psichologo išvados

Psichologijos specialistui gali būti užduodami klausimai pačiose įvairiausiose teisinėse situacijose, tačiau dažniausiai susidomėjimo objektas yra įvairios asmenybės savybės, motyvacija, būseną nusikaltimo ar apklausos metu ir pan. Galima pastebėti, kad teismo psichologijos žinių taikymas teiseje yra dinamiškas, greitai besivystantis reiškinys, todėl psichologai pasitelkiami vis įvairesniais atvejais, pavyzdžiui, ne tik vertinant praeities ir dabarties dalykus, bet ir elgesį ateityje (prognozuojant nusikaltusio asmens kriminalinio elgesio riziką). Pažymėtina, kad mūsų šalies įstatymai atveria kelią tokių paslaugų plėtrai, tačiau šiuo metu teismuose dirbančių psichologų pagrindinė funkcija yra pažeidžiamų asmenų, daugiausiai – nepilnamečių, apklausa, todėl šiame vadove aptariami tik su šia užduotimi susiję klausimai.

Teismo psichologas gali teikti išvadas raštu ir paaiškinimus žodžiu. Tuo atveju, jeigu proceso metu psichologo prašoma pateikti išvadą raštu, teismą dominantys klausimai apibendrinami, suformuluojami ir pateikiami psichologui raštu; jei proceso metu psichologo prašoma pateikti paaiškinimus žodžiu, jis kviečiamas į teismo posėdį. Teismo psichologo išvada gali būti surašoma atskiru dokumentu arba jo paaiškinimai gali būti įrašomi į teismo posėdžio arba tyrimo veiksmo protokolą arba užfiksuojami teismo posėdžio garso įrašė, kuris proceso įstatymuose numatyta tvarka yra prilyginamas teismo posėdžio protokolui. Raštu surašytą ar į teismo posėdžio arba tyrimo veiksmo protokolą įrašytą išvadą psichologas turi pasirašyti.

Teismo psichologo išvadoje, kuri surašoma kaip atskiras dokumentas, nurodoma: teismo, kurio psichologas surašė išvadą, pavadinimas, psichologo vardas, pavardė, bylos, kurioje teikiama išvada, numeris, vaiko vardas, pavardė, klausimai, kurie buvo pateikti psichologui, psichologo nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės bylai išnagrinėti / ištirti, ir kita, psichologo vertinimu, reikšminga informacija (žr. 2 priedą).

Teismo psichologas gali teikti išvadas šiomis temomis: vaiko būsenos aprašymas, svarbiausi atliktos apklausos ar nuomonės išklausymo momentai, kontakto užmezgimo specifika, vaiko charakteristikos, susijusios su paro-

dymų teikimo / nuomonės išklausymo problemomis, ir pan. Galimi klausimų pavyzdžiai:

- Kokia buvo vaiko būseną / emocinės reakcijos prieš apklausą / apklausos metu?
- Kaip vyko susitikimas su vaiku? Koks buvo kontaktas su vaiku?
- Ar vaikas gebėjo suprasti klausimus ir į juos atsakyti?
- Ar pagal savo amžių, raidos ypatumus, emocinę būseną ir pan. vaikas geba suformuluoti ir išreikšti savo nuomonę?
- Kokia yra vaiko nuomonė nagrinėjamoje byloje aktualiais klausimais?
- Kaip vaikas jaučiasi gyvendamas su tėvu / mama? [vaiko nuomonė]
- Su kuriuo iš tėvų vaikas nori likti ir toliau gyventi kartu? [vaiko nuomonė]
- Kokia vaiko bendravimo su tėvais tvarka jam būtų priimtina?

Klausimai apie vaikų santykius, ryšio stiprumą su tėvais ar globėjais, kitų asmenų daromą poveikį vaikui, jo geriausias interesus ar specifines asmenybės, raidos ar motyvacijos charakteristikas reikalauja gilesnės analizės ir vertinimo, todėl siekiant išsamų atsakymų rekomenduojama kreiptis į teismo psichologijos ekspertus Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje (VTPT) prie LR sveikatos apsaugos ministerijos. Ekspertams skirtų klausimų pavyzdžiai:

- Kokie vaiko santykiai su mama ir tėvu?
- Kaip stipriai vaikas prisirišęs prie mamos / tėvo?
- Ar vaiko nuomonė yra savarankiška?
- Ar vaikui buvo daromas poveikis?
- Ar vaiko išsakyta nuomonė atitinka jo interesus?
- Kokie yra vaiko psichikos ypatumai?
- Kokia vaiko psichologinė būseną dėl vykstančio tėvų skyrybų proceso?
- Ar yra tėvo atstūmimo požymių?

Daugiau klausimų pavyzdžių, teiktinų teismo psichologijos ekspertams, nurodyta Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos direktorės 2018 m. birželio 29 d. rašto (Nr. 1S-332) priede ir šios tarnybos puslapyje (<https://www.vtpt>).

lt/ekspertine-veikla/). Klausimai apie vaiko poreikių patenkinimą ir geriausiai vaiko interesus taip pat turi būti užduodami valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovams.

5.2. Pakartotinės apklausos

Vaikus rekomenduojama apklausti vieną kartą, siekiant sumažinti antrinės traumos tikimybę pakartotinių apklausų metu. Vis dėlto kartais, paaiškėjus naujiems faktams, vaikas gali būti apklausiamas dar kartą. Rekomenduojama, kad vaiką apklaustų tas pats psichologas, kaip ir pirmos apklausos metu. Prieš pradėdant apklausą, būtina susipažinti su pirmos apklausos turiniu (geriausia – peržiūrėti vaizdo įrašą) ir kartu su teisėju ir (ar) kitais proceso dalyviais suplanuoti apklausos strategiją bei taktiką.

Prieš pradėdant apklausą, vaikui reikia trumpai priminti pagrindines apklausos taisykles ir tikslus. Apklausa turi remtis jau išdėstytais kriterijais, lanksčiai priderintais prie pakartotinės situacijos. Nerekomenduojama prašyti vaiko tos informacijos, kurią jis jau pateikė pirmos apklausos metu; klauskite apie naujai sužinotą informaciją, pirmiausia skatindami laisvą vaiko pasakojimą, vėliau užduodami patikslinamuosius klausimus.

5.3. Nepilnamečių su specialiaisiais poreikiais apklausa

Vaikai su specialiaisiais poreikiais paprastai turi kokią nors negalią ar raidos sutrikimą (pvz., turi autizmo spektro bruožų, Downo sindromą, cerebrinį paralyžių), turi mokymosi, emocinių, elgesio, kalbos, regos ar klausos sutrikimų, intelekto negalią ir kt. Kiekvienas vaikas su specialiaisiais poreikiais pasižymi tiek savitomis charakteristikomis, tiek ir bendromis savybėmis, į kurias reikia atsižvelgti planuojant apklausą:

- Vaikai su specialiaisiais poreikiais, lyginant juos su vaikais, neturinčiais tokių poreikių, susiduria su didesniais sunkumais įveikdami kylantį stresą, nerimą, įtampą ar kitas stiprias emocijas, todėl svarbu sudaryti tokias sąlygas, kurioms esant nerimo ar kitų nepalankių emocijų apklausos situacijoje būtų kuo mažiau. Pavyzdžiui, reikia skirti daugiau laiko pasiruošti apklausai ar apsiprasti nepažįstamoje patalpoje. Jei pastebima, kad vaikas nerimauja apklausos metu – gerai pristabdyti apklausą ir užsiimti tuo, kas padeda vaikui atsipalaiduoti, pavyzdžiui, piešti ar trumpai pasišnekučiuoti apie vaiko pomėgius.
- Tokie vaikai gali būti labai impulsyvūs, sunkiai kontroliuoti elgesį ir emocijas: priimti skubotus, neapgalvotus sprendimus ar pasiduoti len-

gvai kylantiems pykčio protrūkiams. Svarbu kuo ramiau reaguoti į vaiko agresijos protrūkius ar kitus impulsyvius veiksmus. Reikėtų palaukti, kol vaikas nusiramins, ir toliau ramiai tęsti apklausą.

- Vaikai su specialiaisiais poreikiais gali sunkiau gebėti analizuoti savo ir kitų elgesį, nusakyti elgesio ar įvykių priežastis, numatyti galimas pasekmes. Apklauskos metu reikia vengti užduoti sudėtingus klausimus, pirmiausia klausti apie faktus ir konkrečius įvykio epizodus.
- Šiems vaikams būdingas didesnis aktyvumas, negebėjimas sukaupti dėmesio, todėl jiems sunku nusėdėti vienoje vietoje, ilgesnį laiką išlaikyti dėmesį. Jie gali „negirdėti“ ar greitai „pamiršti“ užduotą klausimą, pasakoti nenuosekliai, greitai keisti pokalbio temas ar užsiėmimus. Apklauskos metu reiktų daryti trumpas pertraukėles, užduoti trumpus klausimus, jų neišgirdus – pakartoti ramiu balsu. Vaikui susikaupti gali padėti rankoje laikomi kokie nors daiktai, kuriais vaikas gali manipuliuoti.
- Prasti kalbiniai įgūdžiai gali pasireikšti skurdžia kalbine išraiška, neaiškia tartimi, skurdžiu žodynu, negebėjimu nuosekliai pasakoti ar išreikšti savo mintis. Kai apklausoje susiduriama su vaiku, turinčiu kalbinių sunkumų, tenka daugiau dėmesio skirti tikslinimui, aiškinimuisi, ką tiksliai vaikas norėjo pasakyti, ar teisingai suprastos vaiko mintys bei įvykių seka. Būtina išlaikyti kantrybę, užduoti kuo paprastesnius ir aiškesnius klausimus, nevartoti nesuprantamų žodžių, tikslintis. Jeigu vaikui sunku žodžiais papasakoti, galima prašyti, kad jis nupieštų ar parodytų, tam pasitelkti įvairias pagalbines priemones.

Ypatingas dėmesys turi būti teikiamas vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausos pasiruošimui – tai gali reikalauti surinkti papildomos informacijos ir daugiau laiko. Prieš kiekvieną apklausą būtina išsiaiškinti, ar ir kokių specialiųjų poreikių turi vaikas, net jeigu jam nėra oficialiai nustatyta diagnozė. Šią informaciją gali suteikti vaiko artimieji ir ugdymo įstaigos personalas. Jei yra nustatyti specialieji poreikiai ar negalia, būtina įvertinti negalios dydį, išsiaiškinti, kokie yra specifiniai vaiko fiziniai, psichologiniai poreikiai, bendravimo įgūdžiai, bendrieji gebėjimai. Toliau pateikti klausimai padės pasiruošti vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausai:

- Kaip sutrikimas ar negalia paveikia vaiko kasdieninį gyvenimą? Ar vaikas vartoja kokius nors vaistus?
- Kaip vaikas komunikuoja, kokie yra kalbiniai gebėjimai? Jeigu vaikas nedaug kalba, kaip jis perteikia, ko jis nori? Iš ko galima suprasti, kad vaikas laimingas / nelaimingas? Net jei vaikas neturi pakankamai išvystytų žodinių gebėjimų, jo gebėjimas komunikuoti (suprasti ir perteikti infor-

maciją) neturi būti nuvertintas; apklausos metu būtina pasitelkti vaizdines priemones.

- Kokie yra vaiko fiziniai poreikiai (ar jam reikalinga speciali įranga arba specialistas, pvz., mokantis gestų kalbą, kad vaikas galėtų dalyvauti apklausoje).
- Kaip vaikas adaptuojasi, reaguoja naujoje aplinkoje? Jei vaikui sunku adaptuotis visiškai naujoje aplinkoje, tuomet iki apklausos reikėtų jam suteikti galimybę apklausos vietoje apsilankyti tiek kartų, kiek jam reikia.
- Kaip vaikas įveikia kylantį nerimą ir kitas emocijas? Svarbu išsiaiškinti vaikui įprastus nerimo ir įtampos mažinimo būdus, kuriuos būtų galima pritaikyti ir apklausos metu (pvz., susijaudinęs vaikas nusiramina lankstydamas origamį arba apkabindamas savo žaisliuką).
- Kokie yra vaiko intelektualiniai gebėjimai?
- Koks geriausias dienos laikas vaiko apklausai?
- Ar, atsižvelgiant į vaiko interesus, būtų geriau turėti kelias trumpesnes apklausas vietoj vienos ilgesnės?
- Ar apklausos metu vaikui gali prireikti artimųjų paramos (tėvų, teisėtų atstovų)? Dar iki apklausos svarbu nustatyti asmenį, kuriuo vaikas pasitiki, ir užtikrinti jo dalyvavimą.

Vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausa privalo būti organizuota atsižvelgiant į jo patiriamus sunkumus ir stipriąsias puses. Svarbu atsižvelgti į vaiko gebėjimą sukaupti dėmesį: dažnai vaiko su specialiaisiais poreikiais apklausa turi trukti trumpiau nei kitų vaikų.

Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, apklausos eiga turi būti tokia pati, kaip jau aprašyta, tik atsižvelgtina į vaikų gebėjimus ir siektina užtikrinti geriausias jų interesus. *Kontakto užmezgimas su vaiku, turinčiu specialiųjų poreikių*, turi vykti atsižvelgiant į jo gebėjimus (negalima duoti piešti vaikui, jei jo motorinė veikla yra sutrikusi, pvz., jis turi cerebrinį paralyžių). Geriausia su vaiku būti užmezgus kontaktą iš anksto, kad apklausos metu laikas būtų skiriamas apklausos turiniui, siekiant išlaikyti vaiko dėmesį.

Tokiam vaikui yra svarbus *paaiškinimas, kodėl vyksta apklausa*. Vaikams, turintiems specialiųjų poreikių, gali būti sunkiau suprasti, kodėl jie yra čia ir ką jie veikia apklausos kambaryje, todėl būtina skirti pakankamai laiko, kad vaikas suprastų, koku tikslu jis yra apklausiamas. *Taisyklių pristatymas ir praktikavimas* turi leisti užsitikrinti, kad vaikas supranta, ko yra klausiamas ar prašomas, todėl tokioms temoms kaip tiesos sakymas, laiko suvokimas,

santykiai tarp žmonių, suaugusiojo pakoregavimas, jei šis neteisingai pasako, pertraukėlės prašymas, reikia skirti daugiau laiko. Jeigu vaikas turi keletą suaugusiųjų, kurie jį prižiūri, svarbu nustatyti, ar vaikas geba atskirti šiuos žmones. Su vaikais gali būti sutariami aiškūs konkretūs ženklai, kurie parodytų vaiko savijautą ar poreikius, pavyzdžiui, kad vaikas nori į tualetą, pavargo ir reikia pertraukos ar jam pasidarė labai sunku.

Laisvas vaiko pasakojimas ir klausimų uždavimas vaikams, turintiems specialiųjų poreikių, nemenkas iššūkis, tačiau dėl to praleisti laisvo pasakojimo fazės negalima. Reikia padėti vaikui skatinančiais ir atvirais klausimais, vengiant užduoti klausimų, kurie gali remtis psichologo vidiniu įsivaizdavimu, kaip viskas vyko. Vaikas turi būti skatinamas pasakoti taip, kaip jis tą daro visada, jo nepertraukinėjant ir nestabdant. Jeigu specialiųjų poreikių vaikas nesugeba papasakoti įvykio savais žodžiais, tai nereiškia, kad jis nežino ar nesuvokia įvykio esmės. Tokiu atveju gali tekti vaiko pasakojimą pakeisti vaizdavimu ar parodymu veiksmu.

Daugiau dėmesio reikia skirti klausimams pasiruošimo metu. Klausimai turi būti priderinami prie vaiko suvokimo, protinio, o ne biologinio amžiaus. Vaikai, turintys specialiųjų poreikių, gali būti labiau paveikiami įtaigos dėl tam tikrų klausimų formos, t. y. jei užduodami uždaro tipo ir atsakymą menantys klausimai (pvz., jie dažniau linkę sutikti atsakydami į „Taip / Ne“ tipo klausimus). Neteisingų atsakymų tikimybė taip pat išauga, jei tokiems vaikams užduodami sudėtiniai klausimai, kai viename sakinyje pateikiami keli faktai. Be to, į pakartotinį tą patį klausimą jie dažnai pateikia kitą atsakymą, nes jiems atrodo, kad jų pirmas atsakymas buvo neteisingas.

5.4. Nepilnamečių įtariamųjų / kaltinamųjų apklausa

Pastaruoju metu nemažai kalbama apie poreikį baudžiamąjį procesą organizuoti atsižvelgiant į jame dalyvaujančių visų vaikų, ne tik nukentėjusiųjų ar liudytojų, interesus. LR BPK 188 straipsnyje, atliekant nepilnamečio įtariamojo apklausą ikiteisminiame tyrime, yra reikalavimas, kad įtariamasis (nepriklausomai nuo jo amžiaus) turi būti būtinai apklaustas iki surašant kaltinamąjį aktą, bei nurodoma, kokio pobūdžio informaciją turėtų išsiaiškinti ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas. Paprastai didelis dėmesys turi būti skiriamas įtariamojo prisipažinimui ir įtarimų esmės tyrimui. Vienintelis skirtumas Lietuvoje tarp nepilnamečio ir pilnamečio įtariamojo apklausos ikiteisminiame tyrime yra galimybė kviešti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psychologą. Tuo tarpu užsienio valstybėse nepilnamečių įtariamųjų teisių apsaugai apkla-

sose dėmesio skiriama panašiai tiek, kiek ir liudytojų ar nukentėjusiųjų teisių apsaugai (pvz., Švedijoje nepilnamečių nukentėjusiųjų, liudytojų ir įtariamųjų teisių apimtis yra vienoda).

Be to, analizuojant pasaulio šalių įstatymus dėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės pradžios matyti, kad egzistuoja didelė įvairovė, kuri yra neatsiejama nuo tam tikros šalies visuomenės požiūrio į jauną žmogų, jo padėtį, raidos dėsningumus, galimybes, elgsenos ypatumus ar keliamą grėsmę. Nemažai Europos šalių, kaip ir Lietuva, baudžiamosios atsakomybės pradžia laiko 14 m. Europos šalys šiuo klausimu skiriasi: Nyderlanduose ir Belgijoje nepilnamečiai gali būti baudžiami nuo 12 m., o Šveicarijoje ir Jungtinėje Karalystėje (išskyrus Škotiją) – nuo 10 m. Gana išskirtinė nepilnamečių teisės pažeidėjų situacija yra JAV, kur daugelyje valstijų kriminalinės atsakomybės amžiaus tiesiog nėra ir tai reiškia, kad teoriškai bet kokio amžiaus vaikas gali būti laikomas kriminaliniu nusikaltėliu, jei jis padarys baudžiamajame kodekse numatytas veikas. Atitinkamai perimant nepilnamečių įtariamųjų apklausų gerąją praktiką šiuos skirtumus svarbu turėti galvoje.

Žiūrint iš mokslinės perspektyvos, taip pat matyti, kad plačiau analizuojami liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausos ypatumai, atliekami moksliniai tyrimai ir jais remiantis kuriamos praktinės rekomendacijos tikslesnių parodymų teikimo, streso įveikos ir panašiais klausimais. Nepilnamečių įtariamųjų apklausos dėl įvairių aplinkybių (pvz., ikiteisminio tyrimo slaptumo, uždarmo) yra tyrinėtos mažiau. Tyrimų rezultatai rodo, kad pareigūnų požiūris į nukentėjusiuosius ir liudytojus yra palankesnis nei į įtariamuosius, todėl šie apklausos metu, nepriklausomai nuo amžiaus, išsilavinimo ir kitų rodiklių, lyginant su pirmaisiais, mažiau palaikomi ir suprantami. Be to, įtariamųjų, palyginti su kitais proceso dalyviais, mažiausia motyvacija duoti teisingus parodymus. Jie yra linkę iškreipti faktus, nes yra suinteresuoti sau palankia tyrimo baigtimi. Didelis mokslininkų ir praktikų dėmesys skiriamas prisipažinimo apklausos metu psichologiniams ypatumams. Užsienio autorių atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad vidutiniškai pusė apklausų baigiasi įtariamojo prisipažinimu (Gudjonsson & Sigurdsson, 2007), kuris nebūtinai visada yra teisingas (pvz., netinkamai atliekamos apklausos metu asmuo gali įtikėti padaręs nusikaltimą ar sąmoningai prisiimti kaltę). Prisipažinimui turi tiesioginės įtakos įtariamojo amžius, t. y. kuo įtariamasis jaunesnis, tuo didesnė tikimybė, kad jis prisipažins įvykdęs nusikaltimą, netgi ir tais atvejais, kai to nusikaltimo nepadarė. Nepilnamečiai per apklausą yra labiau pasiduo-dantys įtaigai nei suaugusieji, labiau paklūsta pareigūnų spaudimui. Taip yra dėl to, kad daugeliui nepilnamečių dėl nepakankamos psichosocialinės brandos yra sudėtinga suvokti savo teises nepriklausomai nuo jų procesi-

nės padėties. Bet kuriuo atveju prisipažinimas gali turėti rimtų pasekmių tolesniam jaunuolio gyvenimui. Daug diskusijų sukelia nepilnamečių, kuriems buvo pareikšti įtarimai padarius nusikalstamą veiką, tačiau vėliau įtarimai nepasitvirtino, atvejai, ypač dėl to, kad tarp tų jaunuolių, kurie buvo išteisinti pritrūkus įrodymų, yra tokių, kurie patyrė psichologinę traumą ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu. Galima daryti prielaidą, kad jie patiria psichologinę traumą ne tik dėl to, kad yra neteisingai įtariami, bet ir dėl to, kad yra apklausiami sąlygomis, kurios, skirtingai nei liudytojų ar nukentėjusiųjų apklausos metu, yra nepritaikytos nepilnamečiams.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad 2016 m. gegužės 11 d. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2016/800/ES dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji. Direktyvos tikslas – nustatyti procesines garantijas, kuriomis užtikrinama, kad vaikai, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese, galėtų suprasti ir sekti tą procesą ir naudotis savo teise į teisingą bylos nagrinėjimą. Šia direktyva yra remiamos vaiko teisės, atsižvelgiant į Europos Tarybos gaires dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo. Be jau paminėtų nuostatų apie tai, kad nepilnamečiams įtariamiesiems ir kaltinamiesiems privaloma tvarka turi būti skiriamas atstovas pagal įstatymą ir kad advokato pagalba turėtų būti teikiama visą baudžiamąjį procesą, yra pabrėžiama, kad suimtas vaikas neturėtų būti apklausiamas nedalyvaujant advokatui ar vienam iš vaiko tėvų arba, jeigu nė vienas iš tėvų negali dalyvauti, kitam asmeniui, kuriuo vaikas pasitiki. Daugumoje Europos Sąjungos valstybių įvairiomis priemonėmis dedamos pastangos, kad apklausos metu būtų atsižvelgta į tai, kad įtariamasis yra nepilnametis, siekiant daryti jam kuo mažesnę neigiamą psichologinę poveikį. Atitinkamai specialūs reikalavimai yra taikomi apklausų atlikimo patalpoms, apklausiantiems asmenims, apklausų atlikimo metodikai ir pan. Nepilnamečius įtariamuosius / kaltinamuosius rekomenduojama apklausti vaiko apklausos kambaryje darant vaizdo ir garso įrašą, taip užtikrinant jų teises.

Apibendrinant išdėstytą informaciją galima teigti, kad teismo psichologas gali būti labai naudingas apklausiant nepilnametį įtariamąjį ir kaltinamąjį. Tokios apklausos metu būtina laikytis jau aptartų apklausos atlikimo principų (užmegzti tarpusavio ryšį, nuraminti nerimastingą ar priešiška nusi-teikusį jaunuolį, atsakyti į rūpimus klausimus, rinkti informaciją iš pradžių klausiant atvirų, po to detalizuojančių klausimų ir pan.). Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į kitokį nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo procesinį statusą, kuris suteikia jam tam tikrų teisių (neliudyti prieš save, gauti teisinę pagalbą ir pan.), siekiant, kad jo interesai teisinio proceso metu būtų efek-

tyviai užtikrinti.

Atliekant nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo apklausą rekomenduojama atsižvelgti ir į keletą svarbių papildomų dalykų, ypač kai jis išreiškia neigiamas emocijas ar nebendradarbiauja.

- Jei jaunuolis demonstruoja agresyvią ar gynybišką poziciją, teismo psichologas turi išlikti ramus, empatiškas, išlaikyti akių kontaktą. Apskritai apklausiančio asmens kūno kalba yra labai svarbi, jis neturėtų rodyti nepasitenkinimo ar susierzinimo, tiesiog reikėtų kurti pasitikėjimą kuriančią atmosferą. Verta atminti, kad nemažai nusikaltusių jaunuolių patys anksčiau yra patyrę smurtą ar nepriežiūrą, gyvena ne visada socialiai priimtinas nuostatas ir vertybes puoselėjančiose šeimose, todėl stokoja tinkamų streso įveikos būdų, į bet kokią sudėtingą situaciją paprastai reaguoja nepasitikėjimu ar agresija.
- Apklausos metu būtina stebėti, kaip jaučiasi apklausiamas nepilnamečio įtariamasis. Taip pat naudinga informacija apie tai, ar jis linkęs save žaloti, ar turi kokios nors psichoaktyvių medžiagų vartojimo patirties, ar jis gauna tinkamą medicininę priežiūrą, ar turi tinkamus socialinius įgūdžius, kokia jo apranga ir pan.
- Teismo psichologas negali versti nepilnametį sakyti tiesą, reikalauti iš jo atsakinėti greičiau ar taikyti kitą panašų psichologinio poveikio metodą, nes tai prieštarauja psichologo profesinės etikos reikalavimams.

| Apibendrinimas

Įvairių teisinių procesų metu atliekamų apklausų tikslas yra gauti bylai reikšmingos informacijos. Jei apklausiamas nepilnamečio, yra ypač svarbu, kad apklausa būtų atlikta tinkamai ir atsižvelgiant į jo raidos ypatumus. Atitinkamai šiose rekomendacijose buvo siekiama teismo psichologams aprašyti veiklos apklausiant vaikus baudžiamajame procese ar išklausančiam vaikų nuomonę civiliniame procese ypatumus, atsižvelgiant į geriausią praktiką bei mokslo žinias. Rekomendacijos apima ne tik bendruosius apklausos principus, bet ir kitus klausimus, kurie, autorių nuomone, gali būti aktualūs ne tik teismuose dirbantiems psichologams, bet ir teisėjams, prokurorams ar kitiems procesų, kuriuose dalyvauja nepilnamečiai (nukentėjusieji, liudytojai ar įtariamieji / kaltinamieji), dalyviams.

Literatūra

Barkauskienė, R., Čepukienė, V., Eimontas, J., Kazlauskas, E., Laurinaitytė, I., Pakrošnis, R. Vrubliauskaitė, K. (2018). Psichologų profesinės etikos kodeksas. Lietuvos psichologų sąjunga.

Budzynska, A., Daniūnaitė, I., Kruopis, R. & Mačiūnė, I. (2012). Kaip apklausti vaikus. Metodinis leidinys specialistams, dalyvaujantiems teisinėse vaikų – nusikaltimų aukų ar liudytojų – apklausose. VšĮ Paramos vaikams centras.

Čėsniienė, I. (2007). Pranešimas apie prievartą patyrusį vaiką: esamos padėties Lietuvoje analizė. Socialinis darbas, 6(2), 37–42.

Čėsniienė, I., & Grigutyte, N. (2006). Child investigative interviews in Lithuania: Problems and perspectives. Socialinis darbas, 5(1), 58–62.

Čėsniienė, I., & Višniak-Bakšienė, B. (2008). Jaunuolių, teisės pažeidėjų, pripažinimo psichologiniai ypatumai ir jų sąsajos su nusikaltimo motyvacija. Socialinis darbas, 7(2), 94–101.

Forensic Interviewing Protocol (2017). State of Michigan governor's task force on child abuse and neglect and department of health and human services. Fourth edition. Žiūrėta: https://www.michigan.gov/documents/dhs/DHS-PUB-0779_211637_7.pdf.

Grigutyte, N., Čėsniienė, I., Karmaza, E., & Valiukevičiūtė, J. (2006). Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. LR vidaus reikalų ministerija, VĮ „Vaiko namas“: Reklamos Raganos. ISBN 9955-9773-1-0.

Grigutyte, N. (2007). Vaiko apklausa. Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys, 158–170. [ISBN 978-9955-668-94-7]. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras: Petro ofsetas, 156–169.

Gudjonsson, G. H., & Sigurdsson, J. F. (2007). Motivation for offending and personality. A study among young offenders on probation. Personality and Individual Differences, 42, 1243–1253.

Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. (2016). Vaiko teisių apsauga baudžiamajame procese: atstovavimas, gynyba ir apklausų atlikimas. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas. ISBN 978-9986-704-40-9.

Klimukienė, V., Laurinaitytė, I., Laurinavičius, A., & Ustinavičiūtė-Klenaus-

kė, L. (2020). Nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikos ir apsauginių veiksmų analizė [Sudarytojas Alfredas Laurinavičius]. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-07-0442-4.

Lamb, M. E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P. W., & Horowitz, D. (2007). A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. Child Abuse & Neglect, 31(11–12), 1201–1231. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.021>.

Lietuvos psichologų sąjunga (2011). Europos psichologijos sertifikatas: EuroPsy. Žiūrėta: http://www.europsy.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/EuroPsy_nuostatai_LT.pdf.

Lyon, T. D. (2005). Ten step investigative interview (Adaptation of the NICHD Investigative Interview Protocol) Žiūrėta: <http://www.centerforchildwelfare.org/Preservice/CORE/Core-PostersTenStepInvestigativeInterview.pdf>.

Nathanson R., & Crank, J. N. (2004). Interviewing children with disabilities. NACC Children's Law Manual. Žiūrėta: https://cdn.ymaws.com/naccchildlaw.site-ym.com/resource/resmgr/texas_resources/nacc_interviewing_children_c.pdf.

Valickas, G., Justickis, V., & Čėsniienė, I. (2006). Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinė padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. Psichologija: mokslo darbai, 33, 89–100.

Victims with disabilities: the forensic interview. Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities. (2012). U.S. Department of Justice. Žiūrėta: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/victims-disabilities-forensic-interview-techniques-interviewing>.

Yanchuk, V. Daniunaite, I., Grigutyte, N., Makhanko, A., & Tiapula S. (2016). Child-friendly practices: Is it possible? And how? Vilnius: Supratingumas.

Teisės aktai ir dokumentai

Europos Tarybos Ministrų komiteto gairės dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo (2010-11-17). Žiūrėta: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5f031e5d-9f09-11e5-8781-01aa75ed71a1/language-it/format-pdf>

Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 20016/800/ES dėl procesinių ga-

rantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji (2016-05-11)

Europos psichologijos sertifikatas: EuroPsy. EFPA EuroPsy nuostatai ir priedai (2015 m. liepos mėn.). Žiūrėta: http://www.europsy.lt/lps/admin/spaw2/uploads/files/EuroPsy_LT.pdf

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I knyga: I-IV daly. Vilnius. 2003. VĮ Teisinės informacijos centras

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas

Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos direktorės 2018 m. birželio 29 d. raštas (Nr. 1S-332)

| Priedai

1 priedas. Rekomendacijos vaikų apklausos atlikimui.

Apklausos metu rekomenduojama

- Kreipkitės į vaiką vardu, palaikykite akių kontaktą su vaiku.
- Kalbėkite lėtai ir aiškiai, ramiu balsu.
- Kalbėkite paprastais trumpais sakiniais. Stebėkite, ar vaikas jus supranta.
- Neverbaline kalba rodykite susidomėjimą vaiku.
- Skatinkite vaiko pasakojimą ir užduokite atvirus klausimus.
- Pradėkite apklausą nuo lengvesnių klausimų, palaipsniui pereidami prie sunkesnių.
- Vienu metu užduokite tik vieną klausimą.
- Klausimuose vartokite tuos žodžius, kuriuos pasakė vaikas.
- Duokite vaikui pagalvoti prieš jam atsakant į klausimą.
- Pasitikslinkite, jei nesupratote vaiko. Išsiaiškinkite jo vartojamų žodžių prasmę.
- Vartokite asmenvardžius vietoj įvardžių.
- Pertraukite kalbantį vaiką, tik jei tikrai tai būtina.
- Reaguokite į vaiko jausmus, pavyzdžiui, pasakykite, jog suprantate, kad jis nerimauja.
- Pasibaigus apklausai padėkokite už pastangas ir atsakykite į vaiko turimus klausimus.

Apklausos metu nerekomenduojama

- Neskubinkite vaiko, leiskite pagalvoti prieš atsakant.
- Nešokinėkite nuo temos prie temos.
- Nevartokite neiginių ir sudėtingų sąvokų, venkite klausimo „Kodėl?“
- Nevertinkite ir nesistebėkite vaiko pasisakymais.
- Netaisykite klaidingų atsakymų, paprašykite, kad vaikas plačiau pa-

aiškintų.

- Neverskite vaiko atsakinėti į klausimus ar patvirtinti suaugusiųjų įsivaizdavimus.
- Neužduokite pakartotinai tų pačių klausimų.
- Nesutrikite, kai vaikui kyla neigiamų emocijų.
- Neperženkite vaiko fizinės erdvės.
- Nemokykite vaiko apklausos metu.
- Negirkite vaiko ir nežadėkite atsilyginti už vaiko pateikiamą informaciją.
- Nemeluokite ir nepateikite vaikui klaidingos informacijos.
- Nežadėkite vaikui to, ko negalėsite išpildyti.

2 priedas. Teismo psichologo išvados forma.

Teismo pavadinimas, rekvizitai

Užsakovas	
Kreipimosi data	
Bylos tipas (BB, CB, ikiteisminis tyrimas), numeris	
Nepilnamečio vardas, pavardė, gimimo data	
Kreipimosi tikslas / formuluojama užduotis	
Išvados / užduoties terminas (pateikimo data)	

TEISMO PSICHOLOGO IŠVADA RAŠTU
CIVILINĖJE / BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE NR. DĖL

I. NAUDOTI METODAI
II. INFORMACIJA APIE VAIKĄ <ul style="list-style-type: none">• Su kuo, kur vaikas gyvena, kur mokosi, amžius• Kas atlydėjo vaiką• Specialieji poreikiai, asmeniniai ypatumai
III. APRAŠOMOJI DALIS <ul style="list-style-type: none">• Pokalbio su vaiko tėvais, atstovais aprašymas (jei vyko)• Pokalbio su vaiku / vaikais aprašymas (kontaktas su vaiku, emocinė, psichologinė būseną, pokalbio tikslo suvokimas, motyvacija kalbėti, vaiko nuomonė, teismo psichologo komentarai, kt.)
IV. ATSAKYMAI Į TEISMO PATEIKTUS KLAUSIMUS
V. APIBENDRINIMAS, IŠVADA
VII. REKOMEDACIJOS (jei prašoma)

Teismo psichologas

Vardas, pavardė, parašas

Kontaktiniai duomenys

